

Emigrant lékař vypráví

MUDr. Jiří Křížek

Praha 2003

Věnováno
Blance, Monice, Carolině, Glennovi a Alexandrovi

© Jiří Křížek, 2003
Photography © Jiří Křížek, 2003
© SURSUM, 2003

ISBN 80-7323-056-9

PREHISTORIE A PŘEDCI

Jsem původu českého. Jeden z mých pradědů byl Vincenc Čeněk Křížek (1826–1886), truhlář a též syn truhláře v Kounicích u Č. Brodu. Později vybudoval továrnu na nábytek a obrazové lišty v Praze na Smíchově, U Nikolajky, spolu s Janem Otakarem Jechem (1858–1906) – a to by mělo začít být zajímavé, tento Jan Otakar Jech byl synem slavného „politizujícího kováře“ Josefa O. Jecha (1825–1876), zvěčnělého na olejomalbě malířem Karlem Purkyněm, synem největšího českého lékaře Jana Evangelisty Purkyně. V. Č. Křížek i Jan O. Jech byli oba mistři truhlářští a také „kočárniční“.

Dalším pradědem byl Vilém Stárka (1846–1917), kupec v Karlíně, syn mlynáře Josefa Stárky. Řečený mlynář, můj prapraděd, měl dva kolové vodní mlýny na pravém břehu Vltavy asi proti dnešnímu ostrovu Štvanice. Třetím pradědem byl kovář Čeněk Hudec z Čáslavi (1840–1900).

A posléze dlouholetý starosta obce Panenské Břežany, statkář Jan Blažej (1852–1941). Tak tohoto předobrého muže osobně pamatuji, neboť zemřel, když mi bylo 9 let. Toto byl můj čtvrtý praděd, syn Antonína Blažeje a vnuk Josefa Blažeje. Jednou ze zajímavostí, která ho trochu vytrhla ze všedního života starosty obce za zlatého starého Rakouska bylo, že na jeho poli ztroskotal, zřítíl se „vzduchoplavec“ František Hůlka, kapitán balonu „Ressl“. Stalo se tak v srpnu 1895, a praděd pak jeho balon vlekl několika páry koní na železniční stanici Kojetice. Hůlka mu pak poslal děkovný lístek. Byl-li balon „Ressl“ vůbec prvním českým balonem, byl-li plněn plynem či horkým vzduchem atd., to bohužel nevím.

K dalšímu rozptýlení poklidného života tohoto starosty Panenských Břežan v době, kdy již byl na výměnku, došlo brzy po březnu 1939. Vůdce a říšský kancléř Adolf Hitler rozhodl, že okupované zbytky Čech a Moravy se budou nazývat „Protektorát Čechy a Morava“. Svým formálním nejvyšším zástupcem

pak jmenoval říšského protektora. Prvním mužem v této funkci byl svobodný pán Konstantin von Neurath. Již stárnoucí bývalý diplomat, který ale pro své uhlazené vystupování a diplomatickou minulost požíval jistého respektu u západních mocností. Tento člověk Hitlera pro jeho nízký původ neměl ani ve vážnosti, ani v oblibě. Jak je uvedeno v pamětech Hitlerova oblíbence, architekta Alberta Speera (Inside the Third Reich, The MacMillan Company, 1970), Neurath dokonce nejméně dvakrát – jako ministr zahraničí – Hitlera osobně ponížil a nevyhověl mu. Po roce 1939 pak jistým způsobem varoval i protektorátního prezidenta dr. Emila Háchu a generála Eliáše před plány gestapa a SS, kteří věděli o jejich kontaktech se zahraničním odbojem.

Pro tyto nevyrovnané účty a jeho mírnost Hitler po dvou letech Neuratha odvolal a nahradil katem Heydrichem.

Vraťme se ale do Panenských Břežan. Z nějakého důvodu byl za sídlo říšského protektora zvolen tzv. Dolní zámek v Panenských Břežanech, které leží severně od Prahy, v širším slova smyslu na pravém břehu Vltavy. Několik dní po usídlení se na březanském zámku projevil Neurath, dle starého obyčeje, přání promluvit s nejstarším občanem obce. Los tedy padl na praděda Jana Blažeje, někdejšího dlouholetého starostu. Oblékli ho do svátečního obleku a odvedli na zámek. Rodina to pak tajila a styděla se za to. O čem Neurath s pradědem hovořili, to jsem se nikdy nedověděl. Možná že oba svým způsobem vzpomínali, každý na svého císaře před 50 léty, kdy byli oba mladší a časy byly klidnější.

Co malého chlapečka naučil mne praděd dvě říkanky. První je snad z Havlíčka: „Jedna hora vysoká je, druhá hora nízká, kdo nemá své muzikanty, na hubu si píská“ – a bezzubými dásněmi a rty začal pískat.

Druhá průpovídka zní: „Potkal mlynář kominíka, nevyhnuli se. Mlynář trochu počerněný, kominík zas pobílený – povadili se. Mlynářičku, tíše, tíše, černým na bílém se píše.“ Tehdy, ve svých asi 5 letech, jsem namítl: „Ale dědečku, co když se píše křídou na tabuli?“ Praděd se zaradoval a pochválil mou (tehdejší) bystrost.

Bůh ho měl – a jeho manželku – moji prabábu, rád. Zemřeli totiž dva dny po sobě poté, co spolu žili asi 56 let. Když byl již v agonii, stále něco mumlal, ale nebylo mu dobře rozumět. Jeho dcera, moje prateta Božena, naklonila proto ucho k jeho rtům, a co uslyšela, ji překvapilo: „Já jsem Čech, já jsem věrněj Čech.“

Dnešní generaci to může znít jako diluviální, nečasový, případně pohádkový patos, ale tenkrát, kdy šlo o fyzické přežití tohoto duchovně zbídačného národa, se to hodnotilo jinak.

Do rakve mu dali jeho starou čamaru. (Kabát zapínaný na šňůrky, slovo přes polštinu a španělštinu z arabštiny. Ovčí kožich. Někdy v XIX. století oblek okázale českého národovectví.)

Při pohřbu jsem poprvé uviděl mrtvolu, což byl trochu pro mne traumatizující zážitek. Prvně, a zřejmě naposledy v životě, jsem viděl tzv. „plačky“, které za peníze předstíraly smutek. Stály vedle rakví na nádvoří pradědova statku, různě se hroutily, kymácely, rvaly si vlasy a kvílely. Jejich smutek na mne nepůsobil přesvědčivě. Kousek dál ale plakal starý, šedivý člověk, a jeho pláč byl opravdový. Bylo mi řečeno, že je to kočí jménem Lachout, který u praděda sloužil snad 30 let.

To bylo přibližně rok před objevením se Heydricha na březanském zámku. Jak nám pak říkala již zmíněná prateta Božena, Heydrichova manželka Lina odpovídala na zámku pracujícím Čechům na pozdrav: „Nazdáreček.“

Životy mých čtyř prababiček, z nichž, již celkem matně, si vzpomínám na dvě, byl v dvou případech zajímavý. Jedna z nich, Helena Stárková, roz. Chybichová*) matka matčina otce, byla dcerou muže, který měl někde v Karlíně tzv. „Ozdobné mosaznictví“. Ještě ručně vyráběl také hmoždíře, z nichž jeden dosud máme. Opakovaně vyprávěla mému dědečkovi, že jako malé děvčátko viděla poslední, či jednu z posledních veřejných poprav v Praze. Někde na počátku Žižkova prý stála šibenice. Věšeli nějakého ševce, který sekerou zavraždil svou ženu. Prábábě utkvělo v paměti, že již visící tělo oběšence, „viselce“, ještě dlouho vykonávalo jakési mrskavé pohyby ze strany na stranu „jako ještěrka“. Dovolil bych si poznamenat, že to bylo za situace, kdy asi již jen „hadí či plazí“ mozek ještě fungoval.

Jiná moje prabába, Marie Jechová, provdaná Hudcová (1843–1913), měla život pestřejší. Byla neteří známého kováře J. O. Jecha, „politizujícího kováře“, jehož obraz, spolu se „Sovou sněžnou“, visí v nějaké pražské galerii, a patří k nejznámějším obrazům Karla Purkyně. Tento tuberkulózní a možná záletný syn velikého fyziologa Jana Evangelisty Purkyně hledal mecenáše, a mimo jiné jej našel také v kováři J. O. Jechovi, který se od něho dal portrétovat. Při té příležitosti se malíř, tenkrát ženatý, seznámil s mou prababičkou a vše nasvědčuje tomu, že tato s ním otěhotněla. Byla však rychle provdána za mého praděda, kováře Čenka Hudce, tehdy tovaryše u kováře J. O. Jecha. První dítě v tomto manželství, ale nikoli z tohoto manželství narozené, bylo –

*) Tato moje prabába se kdysi znala s tuberkulózní dcerou Karla Havlíčka Borovského Zdeňkou, „národním sirotkem“.

dle všeho, vnukem Jana Evangelisty Purkyně (v Anglii a USA, prosím, vyslovovat „Pérkindží“). Další děti, mj. moje bába, otcova matka, byly již dětmi kováře Čeňka Hudce.

Nemám tedy purkyňovské geny, leč nastojte! Kdybychom se chtěli ohánět „neo-neolamarckistickou teorií“ dědičnosti, lze uvést následující: Je možná nevhodné činit velice nápadnou paralelu mezi člověkem a tvory subhumánními, ale my, lékaři, se bez toho většinou neobejdeme. Všem, i nežijícím, se předem omlouvám. Tedy: veterináři mluvili o tzv. „telegonii“, představě, že samice vstřebává nejen geny, ale i „genetický materiál“ samce, a tento že se může projevit svými vlastnostmi i u potomků zplozených dalšími samci. Možná, že dosud (nevím) platí, že při chovu ušlechtilých ras samice, která porodila potomky „neplemenného“ samce, je vyřazena z dalšího chovu. Kdyby tedy na té „telegonii“ přeci jen něco bylo – jak rád bych tomu věřil – choval bych ve svém organismu nikoli purkyňovské geny, leč „genetický materiál“.

Nejstarším mým předkem, o kterém z obrazu a fotografií dokonce vím, jak i vypadal, byl muž jménem Antonín Klenka (1785–1868). Tato rodina měla na pražském Olšanském hřbitově vůbec první českou hrobku. Byl to můj 3x pradědeček, člověk nikoli chudý. Patřily mu nějaké pražské pivovary. Jeden z jeho synů, NIKOLI můj předek, dokonce dosáhl od císaře Františka Josefa I. rytířského titulu. Byl mu udělen titul „Rytíř z Vlastimilů“, neboť co hejtman městské gardy zabránil pražské luze vyplnit město během několika dnů zmatku po porážce rakouské armády v bitvě u Hradce Králové (u Sadové) v r. 1866. Jedna z dcer tohoto mého 3x praděda se provdala za již zmíněného mlynáře Josefa Stárku,* mého prapraděda, který měl dva kolové vodní mlýny na pravém břehu Vltavy v místech, kde je ostrov Štvanice. Jmenovala se Františka Stárková, roz. Klenková (1814–1894).

Otec mé matky, Vilém Stárka (1876–1959) se ještě pamatoval na tuto svou bábu, sestru rytíře. Patřilo jí několik domů v pražské petrské čtvrti, hned vedle někdejších mlýnů. Jednou za rok, když měla narozeniny, jej k ní přivedl jeho otec, karlínský kupec, gratulovat. Prý se muselo projít několika pokoji. Na konci posledního pokoje seděla jeho babička (moje praprabába) v křesle, a její vyschlé ruce spočívaly na opěradlech křesla. Děd před ní – co dítě – poklekl, ruku políbil, vyslovil gratulaci a pravidelně dostal zlatý dukát. (Za

*) Dodnes je v místě někdejších mlýnů dosti dlouhá Stárkova ulice (Němci říkali Starek Gasse, nikoli Starka Gasse).

„zlatku“ byla za Rakouska husa, vzpomínal můj dědeček.) Tento můj děd, narozený 1876, hodně vyprávěl o dobách svého dětství, o „staré“ Praze, a českém venkově druhé poloviny XIX. století. Něco z toho bych zde chtěl zachytit. Psychiatry a lékaře všeobecně bude zajímat, že Praha měla i své známé „blázny“, chovající se typickým způsobem. Jednomu z nich se říkalo „Tonda lokomotiva“. Byl to zřejmě buď imbecil, nebo schizofrenik, který do nekonečna probíhal podloubími Uhelného trhu, napodoboval pískání a odfukování lokomotivy, a rukama pohyboval zepředu dozadu jako píсты parních lokomotiv.

Jinou postavičkou, spíše asi jen psychopatem-podivínem, byl muž, jenž sedával v horní části Koňského trhu (Václavské náměstí) a prodával různé praporečky. Říkalo se mu „Fanglička vzhůru, kapsa hoří“, a děti ho neustále škádlily. Snad tehdejší společnost – formou emočního přesunu – karikovala v jeho osobě chudobu nacionalistických vlastenců.

Oficiální medicína byla tehdy archaická, řada lékařů ještě „sázela baňky“, rozehřáté nádoby, které se vtlačily na ránu a po ochlazení podtlakem vysávaly hnis z rány, či podobně.

Zajímavější jsou ale ukázky lidového léčitelství z českého venkova. V pozdějších letech XIX. století byly ještě léčitelky-stařeny, které léčily plicní tuberkulózu tím, že tzv. „měřily souchotiny“. Nemocný si lehl na zem a žena kolem něj chodila, měla v ruce provaz, různě jím kolem nemocného manipulovala, jako když něco vyměřuje, a snad i pronášela nějaké zaříkávající formule. Jiný způsob zajímavé léčby akutního zánětu očních spojivek, konjunktivitidy, spočíval v tom, že si nemocná osoba nechala „vylízat oko od cikánky“. A to doslova. Léčitelka si před nemocným a jeho rodinou opětovně vykloktala ústa, aby je přesvědčila o jejich čistotě, a pak jazykem vylizovala nemocné oko. Šlo asi o kombinaci mechanického vyčištění konjunktiválních vaků v součinnosti s antibakteriálním účinkem slin. Jistě již obě metody jsou v českých zemích dávno opuštěny a propadly nenávratnému zapomnění.

Mimo jiné dědeček často opakoval, že za časů jeho dětství (1885 etc.) bývalo v Čechách zvykem přibíjet živé netopýry na vrata vesnických stavení. Mělo se zato, že netopýři lidem nejrůznějším způsobem škodí. Nejenom že se např. ženám zaplétají do vlasů, ale že i vnikají do komínů, kde ujídají udící se maso a slaninu. Lidé jim prostě nedůvěřovali. Vždyť i Pátá kniha Mojžíšova (14, 18) praví: „Těchto pak jísti nebudete... čápa, volavky vedle pokolení jejího, dedka a netopýře.“

Zde bych snad uzavřel líčení své prehistorie. Tam, kde doslova budu něco opakovat, nebude to důsledek mého stáří. Vím ale, že většina lidí si snad pamatuje teprve to, co čte nejméně podruhé. Takže se omlouvám. I za to, že – na rozdíl od spisovatelů – neumím psát „omáčku“, nýbrž se snažím dle možnosti pouze zachytit to, co bylo, takže to možná působí dojmem suchého, téměř telegrafického záznamu. Nic jsem nepřidával, vše jen slyšel, zažil nebo četl.

OSOBNÍ HISTORIE, DĚTSTVÍ, POHŘEB T. G. MASARYKA OČIMA PĚTILETÉHO

Já jsem se narodil v rodině úředníka Československých státních drah r. 1932. Můj otec, JUDr. Otakar Křížek (1895–1951), byl vnukem onoho kováře Hudce, jakož i vnukem truhláře Křížka, který měl později dílnu na kočáry se synem politizujícího kováře Jecha.

Jeho otec, kterého jsem nepoznal, byl tajemníkem C. K. okresního hejtmanskství v Benešově u Prahy. Můj otec byl právník, Sokol, důstojník čs. armády a kapitán 21. pluku, třetího praporu francouzských legionářů z první svět. války. Zastával názor, že Němci jsou nepřátelé Čechů, a je třeba proti nim bojovat i za cenu ztráty vlastního života. Krom toho si myslel, že z českého národa, právě za cenu nejvyšších obětí, lze něco udělat. Během II. svět. války byl v protinacistickém odboji, a jen zázrakem to přežil. Ještě dne 9. května 1945 bojoval v pěchotním boji, téměř s holýma rukama, proti dobře vyzbrojeným a vycvičeným jednotkám SS (Schutz Staffel) na jihozápadním okraji Prahy, v Prokopském údolí, Hlubočepích a na Žvahově. Byl přitom lehce raněn a esesácká střela minula o několik centimetrů jeho hlavu. Šlo by o tom psát velmi mnoho. Pro mne, v mých 13 letech, to byl značně traumatizující zážitek, když jsem věděl, že můj otec někde bojuje, zatímco ostatní muži z našeho domu jsou zalezlí ve sklepě. Nevěděl jsem, co si o tom mám myslet a jak to hodnotit, a nevím to dosud. Již tenkrát, na podvědomé rovině, ve mně vznikala otázka české identity a jejího smyslu. Týden později jsem se začal divit, kde že dříve byli všichni ti stateční muži, náhle z tribun hřímající proti německým zvěrstvům.

Později otec dostal Válečný kříž 1939, a detaily bojů, jichž se účastnil, byly popsány teprve r. 1985 v knížce „Květnové povstání v Praze 5.“, kterou psali historikové dle vojenských záznamů, a kteří již nemohli nikoho osobně znát.

Mé osobní nejstarší vzpomínky jsou asi z mého stáří 18 měsíců, kdy jsem dědečkovi „kradl“ jeho „fajfky“, dýmky s předlouhým troubelem, které měl schovány za almarou. „Fajfku“ jsem vždy uchopil a někam s ní odbíhal, což vzbuzovalo obavy, abych se o ni neporanil. Nevěřím tomu, že si člověk nepamatuje velmi časně zážitky.

V létě jsme jezdili do Loučené, městyse ležícího asi 11 km severně od Nymburka. Rovina, poměrně suché borové a smíšené dubové lesy, několik rybníků. Bylo to ideální pro rodiny s malými dětmi. Asi 4 km severně leží Jabkenice, místo posledních pobytů Bedřicha Smetany. Můj dědeček se ještě před koncem XIX. století často do Jabkenic vydal – byl to hudebník amatér – a tam nejdnou mluvil se známými Smetanova zetě. Tragické projevy posledních fází Smetanova onemocnění nelze popisovat.

Rok 1937 je snad jakýmsi mezníkem, od kterého jsem začínal více chápat své okolí. „Pojď s námi, holka zlatá, maširovat, ať taky něco užiješ...“ zněly znovu a znovu tóny hospodské a pouťové odrhovačky, polky, kdykoli se rotočil na Loučení o pouti kolotoč. Pro mne tehdy bezstarostné, kouzelné léto 1937. Blaho pocitu sedět na jelenu, největším dřevěném zvířeti kolotoče, nelze připodobnit k jízdě Mercedesem či letu Boeingem 747, je-li vám 5 let. Starší kluci však zpívali tenkrát jinou verzi zmíněné odrhovačky, velmi časovou, ale jak se brzy ukázalo, neuvážlivě a krátkozrace optimistickou.

*„U našich kasáren stojí věrná stráž,
nečekej, Adolfe, však se nedočkáš!
Vstaň, Adolfe, časně zrána,
uvítá tě z děla rána,
pak bude celá říše na to koukat,
jak umíš, Ádo, utíkat.
Dostaneš ji do hlavy,
žádnej ti ji nespraví,
pak bude celá říše na to koukat
jak umíš, Ádo, utíkat!*